

ТЭКСТ – КАНТЭКСТ – ПАДТЭКСТ

Праблема ўзаемадзеяння тэксту, кантэксту і падтэксту не новая ў сучаснай філалогіі. Аднак з развіццём тэкстазнаўства, або лінгвістыкі тэксту, яна атрымала інавацыйную, лінгвапрагматычную, лінгваметадалагічную трактоўку. Нават калі параўнаем тлумачэнне тэрмінаў, вынесеных у загаловак, паводле школьных і акадэмічных слоўнікаў, то ўбачым хоць нязначную, але розніцу ў дэфініцыях.

У паэтычнай мове, асабліва ў яе літаратурна-мастацкай разнавіднасці, і тэкст, і кантэкст, і падтэкст поўнасьцю “працуюць” на канкрэтызацыю вобраза для найлепшага яго ўспрымання. А, як вядома з “Энцыклапедыі літаратуры і мастацтва Беларусі”, *ўспрыманне мастацкае* – гэта працэс, “не пасіўна халодны, а актыўна адухоўлены адбітак” (ЭлімБел, т. 5, с. 370) адпостравання аб’ектыўнай ці суб’ектыўнай рэчаіснасці. Таму яно (ўспрыманне, мастацтва) адрозніваецца і ад навуковага, і ад агульнафіласофскага, і ад псіхалагічнага, і ад іншых форм разумення і засвойвання рэчаіснасці на аснове адчуванняў і асаблівасцей мыслення.

Паэтычная мова – гэта найперш іншасказальная, вобразная мова. У агульнаўсходнеславянскім творы “Слова пра паход Ігара” зачын надзвычай паэтычны. Нават іншасказанне ў ім растлумачана аўтарам: “Боян же, братіе, не 10 соколов на стадо лебедей пушаше, нь своя вещь прьсты на живая струны вьскладаше; они же сами князем славу рокотаху” (АДБЛ, с. 167). У перакладзе Я. Купалы (і праязічна, і вершам) працывастанае тлумачэнне супадае з наступным выказваннем: “Але, брацця, Баян жа не сокалаў дзесяць пускаў на лябязжае стада, – ён свае чарадзіўныя пальцы на струны жывая ўскладываў, а тыя князем славу галосілі”. І такім:

Але, брацці, не сокалаў дзесяці,
Выпушчаў у свет Баян з пералесіц,
На лябязжае стада, бы ў байцы, –
А ён клаў свае вешчыя пальцы
На пявучыя струны, а тыя
Пелі славу князем, як жывыя.

Як бачым, і аўтаравы, і перакладчыкавы тлумачэнні надта паэтычныя: “дзесяць сокалаў” – “чарадзіўныя і вешчыя пальцы”, “Лябязжае стада” – “жывыя і пявучыя струны”, струны князем славу “рокоталі”, “галосілі”, “пелі”.

Аўтар твора спачатку “закадзіраваў” сваё слова як песню, як “трудную повесть о пльку Игоре, Игоря Святославича”, потым ператварыў тое “слова” ў паляванне 10 сокалаў на лябёдак, нібы папярэдзіўшы, што аповесць-песня будзе не прымусовая, не салодкая, не фантастычна-ільжывыя, а горка-праўдзівая, тужлівая. Такого роду кантэкст – своеасаблівая падрыхтоўка рэцыпіента ці ўдакладненне тэмы і ідэі ўсяго твора, сущэльнага тэксту. Расшыфроўка падтэксту (вобразнасці, іншасказання) удакладняе, канкрэтызуе пэўны вобраз (у даным выпадку – мікравобраз), які паказвае на правільны шлях да ўспрыняцця ўсіх мадэляў (як кантэкстуальных, так і тэкстуальных). Так, вобраз сокала ўжываецца ў творы і з дэнататыўным значэннем (“Не буря соколы занесе чрезь поля широкая”, “як сокал на ветрах лунаючы, хочачы птаха сходаць у бітве”), і з канатацыйным (О! далёка сокал заляцеў, птушак збіваючы, – к мору”, “і ўжо сокалам крыллі падсечаны шаблямі погані”), і з сімвалічным (“калі сокал у годах, высока ўзбівае ён птушак, свайго не папусціць у крыўды гнязда”, “два сокалы зляцелі з бацькавага залатога пасада”). Прыведзеныя прыклады-ілюстрацыі наглядна паказваюць выкарыстанне і слова “гняздо” як вобраза-сімвала, цесна звязанага ўсімі адзначанымі значэннямі з вобразам-сімвалам “сокал”, нават перыфрастычна: “залатога бацькавага пасада”.

Сустрадаецца і метанімічна-метафарычнае ўжыванне слова “гняздо”: “Дремлет въ поле Ольгова хороброе гнездо. Далече залетело!” (АДБЛ, с. 168). Вобразы птушак і іх гнёздаў знаходзім у іншых творах старажытнай беларускай літаратуры: “О побищи Мамай...” (“Богатыри зась руский вышли з дубровы и кинулися на татар, якь ясныи соколы на журавль”). “Предсловии доктора Франциска Скорины с Полоцька...” (“Понеже от прирощения звери, хадящие в пустыни, знают ямы своя; птицы, летающие по въздуху, ведают гнезда своя...”) і г.д.

Я. Купала і Я. Брыль выкарысталі разгледжаныя вобразы-сімвалы не толькі ў назвах сваіх твораў, напрыклад, “І вецер, і сокал, і я...” і “Раскіданае гняздо” Я. Купалы, “Мой родны кут...” і “Птушкі і гнёзды” Я. Брыля і інш., але і як услаўленне чалавечай свабоды, волі, а таксама напамін пра правы чалавека на “родны кут”, сям’ю, Радзіму ўвогуле.

Літаратура

1. АДБЛ – Анталогія даўняй беларускай літаратуры: XI – першая палова XVIII стагоддзя / нав. рэд. В.А. Чамярыцкі. – 2-е выд., выпр. – Мінск: Бел. навука, 2005. – 1015 с.
2. ЛЭС – Лингвистический энциклопедический словарь / отв. ред. В.Н. Ярцева. – Москва: СЭ, 1990. – 685 с.
3. ЭлімБел – Энциклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі. – Мінск: БелЭн, 1987. – 703 с.